

Δημοκρατία και ελεύθερη οικονομία: δύο, εξίσου ατελείς, μηχανισμοί;¹

Γιώργου Δελλή
Επ. Καθηγητή Νομικής Σχολής Αθηνών

Α. Δημοκρατία και ελεύθερη αγορά – βίοι παράλληλοι

Στη νεότερη ιστορία, το αίτημα για περισσότερη πολιτική ελευθερία και δημοκρατία διατυπώνεται παράλληλα και ταυτόχρονα με εκείνο για δημιουργία ανοικτής αγοράς². Οικονομικός και πολιτικός φιλελευθερισμός εμφανίζονται ως όψεις του ίδιου ουσιαστικά φαινομένου, με τον *Adam Smith* να συμπληρώνει τον *Rousseau* και τον *Locke*. Ο φιλελευθερισμός ως οικονομικό σύστημα, συνδέεται με την αγορά, η οποία και αποτελεί το πεδίο/*forum* για την ακώλυτη («αόρατο χέρι») συμμετοχή του ατόμου/πολίτη στην οικονομική ζωή. Αντίστοιχα, ο φιλελευθερισμός ως πολιτικό σύστημα συνδέεται με τη δημοκρατία, στο μέτρο που η τελευταία εγγυάται τη συμμετοχή του πολίτη/ατόμου στη διαδικασία λήψης αποφάσεων, ως μέσο για την διασφάλιση –αρνητικά και θετικά- της ατομικής του ελευθερίας³.

Η σχέση μεταξύ των δύο όψεων του φιλελευθερισμού και του τελευταίου με τη («φιλελεύθερη») δημοκρατία είναι παραπάνω από γνωστή. Με αφετηρία την ανωτέρω σχέση, η ανάλυση που ακολουθεί διατυπώνει μία παρατήρηση η οποία οδηγεί με τη σειρά της σε ορισμένες κρίσιμες σκέψεις και ερωτήματα. Εξετάζοντας τα συστήματα της ελεύθερης αγοράς και της φιλελεύθερης δημοκρατίας από τη σκοπιά της «θεσμικής τους μηχανικής» –δηλαδή από την οπτική γωνία των θεμελίων, δομών και διαδικασιών που συνθέτουν διαρθρωτικά τα εν λόγω συστήματα⁴- διαπιστώνεται ότι και τα δύο ερείδονται στην ίδια «μηχανική» παραδοχή: Η βέλτιστη λειτουργία τους επιδιώκεται μέσα από μία διαδικασία η οποία διασφαλίζει πως οι αποφάσεις –οικονομικές και πολιτικές- δεν λαμβάνεται «άνωθεν» αλλά ανατίθενται και ουσιαστικά διαχέονται στους ιδιώτες/άτομα με τις ιδιότητες του πολίτη και του συναλλασσόμενου. Με άλλα λόγια, το σύστημα κατευθύνεται και λειτουργεί στη βάση ενός αθροίσματος ατομικών βουλήσεων -φύσει «ιδιοτελών» και

¹ Δεν θα είχα αποτολήσει τη συγγραφή αυτού του άρθρου αν δεν είχα συνδιδάξει με τον καθηγητή και φίλο Νίκο Αλιβιζάτο το μάθημα των «Εφαρμογών Δημοσίου Δικαίου» στη Νομική Σχολή της Αθήνας κατά την τελευταία πενταετία. Ο Νίκος πάντα με προέτρεπε να μη φοβάμαι τις εικονοκλαστικές μου σκέψεις, ακόμη κι αν μπορεί να είναι λάθος, στάση που και ο ίδιος τηρεί πιστά. Είναι εύλογο, επομένως, να του αφιερώσω την παρούσα μελέτη.

² Αντί πολλών, βλ. Κ. Μαυριά, *Ιστορία Πολιτικών Ιδεών*, Αντ. Σάκκουλας, Αθήνα 3^η εκδ. 2001, Α. Heywood, *Political Ideologies, An introduction*, 3^η εκδ., Palgrave Macmillan, Hampshire/New York 2003

³ J. Rawls, *Πολιτικός Φιλελευθερισμός*, Μεταίχμιο, Αθήνα 2005.

⁴ Η θεσμική μηχανική ως εργαλείο και της νομικής επιστήμης χρησιμοποιείται συστηματικά στο πεδίο του ευρωπαϊκού δικαίου, κατά την αναζήτηση της βέλτιστης αρχιτεκτονικής για τους θεσμούς της Ευρωπαϊκής Ένωσης, βλ. S. Weatherill, *Cases and Materials on EU law*, Oxford University Press 2007, σελ. 271 επ., 285 επ., 646 επ., M. Everson, J. Eisner, *The Making of a European Constitution: Judges and law beyond constitutive power*, Routledge UK, 2007.

μοιραία αντιθετικών- όπως αυτές εκφράζονται, αφενός στις μεμονωμένες ιδιωτικές συναλλαγές, αφετέρου μέσω της ψήφου.

Ειδικότερα, θεμέλιο του μοντέλου της ελεύθερης αγοράς⁵ αποτελεί η παραδοχή ότι η Ευημερία (*Welfare*)⁶, με την οποία ταυτίζεται η βέλτιστη λειτουργία του οικονομικού συστήματος, προκύπτει μέσα από τον άναρχο και μη άνωθεν κατευθυνόμενο αθροιστικό συνδυασμό των επί μέρους συναλλαγών, ενόψει της ορθολογικότητας των τελευταίων: τα δύο (συνήθως) μέρη της συναλλαγής – στα ζεύγη αγοραστής-πωλητής, εργοδότης-εργαζόμενος, κλπ.- επιδιώκοντας ιδιοτελώς και ορθολογικά το συμφέρον τους, οδηγούν στο βέλτιστο αποτέλεσμα της συγκεκριμένης συναλλαγής. Το άθροισμα των βέλτιστων αυτών αποτελεσμάτων ισούται με τη βέλτιστη, δυναμικά και πραγματικά, συστημική λειτουργία της οικονομίας/αγοράς. Αντίστοιχη είναι όμως και η λογική στην οποία θεμελιώνεται η διαδικαστική/ αντιπροσωπευτική δημοκρατία⁷. Οι αποφάσεις λαμβάνονται από πρόσωπα («αιρετοί») τα οποία έχουν αναδειχθεί μέσα από την ψήφο των πολιτών, δηλαδή μέσα από το άθροισμα των ατομικών, «εγωϊστικών» και αντίρροπων βουλήσεων των ψηφοφόρων. Στο δημοκρατικό σύστημα, η ποιότητα των λαμβανόμενων αποφάσεων τελεί, τουλάχιστον θεωρητικά, σε σχέση ευθείας αναλογίας με το πόσο κοντά είναι αυτές στην εκπεφρασμένη βούληση των ψηφοφόρων, σκοπός δε του συστήματος είναι να διασφαλίσει όσο το δυνατόν περισσότερο τη σχέση αυτή, πλησιάζοντας, στο μέτρο του εφικτού, το ιδανικό της άμεσης δημοκρατίας. Υφίσταται, επομένως, μία διπλή, *μηχανική* ομοιότητα μεταξύ των συστημάτων της ελεύθερης αγοράς και της δημοκρατίας. Αφενός, μεταξύ της μεμονωμένης οικονομικής συναλλαγής και της ψήφου. Αφετέρου, μεταξύ της σημασίας την οποία αποδίδουν τα εν λόγω συστήματα στη «μοριακή» σύστασή τους: και για τα δύο, η (ατομική) συναλλαγή και η (ατομική) ψήφος αποτελούν, προστιθέμενες, το αναγκαίο αλλά και επαρκές συστατικό για τη βέλτιστη λειτουργία των εν λόγω συστημάτων. Κοντολογίς -και ίσως αφοριστικά- αγορά και δημοκρατία, στη φιλελεύθερη εκδοχή τους, αποτελούν αθροίσματα της «εγωιστικής» ορθολογικότητας συναλλασσόμενων και ψηφοφόρων.

Ο παραλληλισμός ελεύθερης οικονομίας και δημοκρατίας έχει χρησιμοποιηθεί παλαιότερα κατά τρόπο «θετικό» ως ιδεολογικό επιχείρημα υπέρ του πολιτικού φιλελευθερισμού ή υπέρ της ανοικτής αγοράς, με τη διατύπωση εξισώσεων του τύπου «η φιλελεύθερη δημοκρατία προϋποθέτει τη συνταγματική κατοχύρωση της ελεύθερης αγοράς» ή «το άνοιγμα των αγορών οδηγεί σε εκδημοκρατισμό των θεσμών»⁸. Ανεξάρτητα από την

⁵ Αντί άλλων, Π. Γέμτο, *Οικονομία και Δίκαιο. Μεθοδολογικά και Οικονομικά Θεμέλια*, Τόμος Α', 2η έκδοση, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα - Κομοτηνή 2003, Β. Du Marais, *Droit public de la régulation économique*, Presses de Sciences Po, Dalloz, Paris 2004.

⁶ Α. Pigou, *Economics of Welfare*, Macmillan and Co., 1920.

⁷ Για τη δημοκρατική αρχή και τη διαδικαστική της όψη, βλ. Γ. Κασμάτη, *Δημοκρατία*, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή 1996, σ. 257 επ. και του ίδιου, στο: *Κασμάτη/Μαυριά*, ΕρμηΣ, άρθρο 1, Φ. Σπυρόπουλο, *Εισαγωγή στο Συνταγματικό Δίκαιο*, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα/Κομοτηνή 2006, Α. Παντελή, *Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου*, εκδ. Λιβάνη, Αθήνα, 2^η εκδ., 2007, Κ. Μαυριά, *Συνταγματικό Δίκαιο*, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 2^η εκδ., 2007, Ε. Κοντιάδη, Η δημοκρατική αρχή ως οργανωτική βάση της ενωσιακής έννομης τάξης, *ΤοΣ* 4/2003

⁸ Βλ. ενδεικτικά, τις απόψεις του Milton Freedman, στο *Capitalism and Freedom*, University of Chicago, 1962

ορθότητα ή μη των εν λόγω εξισώσεων⁹, η οπτική της παρούσας μελέτης είναι εντελώς διαφορετική, στο μέτρο που προσεγγίζει τη σχέση μεταξύ των δύο συστημάτων, όχι με βάση τη θετική τους όψη αλλά τις αδυναμίες τους. Η μηχανική ομοιότητα της αγοράς με τη φιλελεύθερη δημοκρατία δεν χρησιμοποιείται ως «διαφήμιση» του ενός υπέρ του άλλου συστήματος αλλά ως «παθολογική ένδειξη». Ανακύπτει, ακριβέστερα, το ακόλουθο ερώτημα: εάν ο μηχανισμός της ελεύθερης αγοράς -ως η εξίσωση στην οποία η ευημερία ισούται με το άθροισμα ατομικών συναλλαγών χωρίς την άνωθεν παρέμβαση οιαδήποτε τρίτου- εμφανίζει σοβαρά προβλήματα και αδυναμίες στην πράξη, δεν θα ήταν λογικό και ο μηχανισμός της δημοκρατίας -ως η εξίσωση στην οποία η βέλτιστη λειτουργία της Πολιτείας ισούται με αποφάσεις που λαμβάνονται μέσω της άθροισης των ατομικών βουλήσεων των πολιτών, όπως αυτές εκφράζονται σε διαδικασίες ψηφοφορίας- να εμφανίζει *τα ίδια ή έστω αντίστοιχα*, προβλήματα και αδυναμίες¹⁰;

B. Δημοκρατία και ελεύθερη αγορά - συγκριτική παθολογία

Ξεκινώντας από την ανωτέρω παραδοχή επιβάλλεται να εξετασθούν οι αδυναμίες της ελεύθερης οικονομίας, όπως αυτές έχουν διαπιστωθεί από την κρατούσα οικονομική θεωρία ώστε να διαγνωσθεί, αφενός, κατά πόσον απαντώνται και στο σύστημα της φιλελεύθερης δημοκρατίας, αφετέρου, κατά πόσον οι θεραπείες που επιχειρήθηκαν στο οικονομικό πεδίο θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν για τη βελτίωση των δημοκρατικών διαδικασιών. Στο πλαίσιο αυτό, παρατηρείται ότι οι οικονομολόγοι έχουν προσεγγίσει κατά τρόπο ιδιαίτερος κριτικό –πολύ περισσότερο από ό,τι οι συνταγματολόγοι τους πολιτικούς θεσμούς- το φαινόμενο της ελεύθερης αγοράς, καταδεικνύοντας ότι πρόκειται για ένα φύσει ατελές σύστημα¹¹. Η σκέψη ότι το άθροισμα των ατομικών συναλλαγών είναι σε θέση να διασφαλίσει από μόνο του το βέλτιστο, συνολικά, αποτέλεσμα, αποδείχθηκε απλοϊκή στην πράξη.

Καταρχάς, διαπιστώνεται η αδυναμία να ενσωματωθούν σε μία συναλλαγή – δηλαδή στο κόστος και την τιμή της- κρίσιμες παράμετροι οι οποίες υπερβαίνουν τα μέρη της. Πρόκειται για τις λεγόμενες *εξωτερικότητες*

⁹ Μία κριτική προσέγγιση σε J. Schumpeter, *Capitalism, Socialism and Democracy*, Harper, Νέα Υόρκη 1975, D. Dowd (επιμ.), *Understanding Capitalism: Critical Analysis From Karl Marx to Amartya Sen*, Pluto Press, 2002.

¹⁰ Η αντιστοιχία αυτή μπορεί βεβαίως να διατυπωθεί και αντιστρόφως, με την έννοια ότι τα ελαττώματα της δημοκρατίας, αντανακλούν και στη λειτουργία της αγοράς. Χαρακτηριστικό παράδειγμα, η *ρυθμιστική ομηρία*, η φαλκίδευση δηλαδή του αποτελέσματος της εκλογικής διαδικασίας μέσω της «ομηρίας» των αιρετών αρχόντων από συγκεκριμένα οικονομικά συμφέροντα ή/και μειοψηφίες. Για τις αρνητικές συνέπειες της ομηρίας αυτής στη λειτουργία της οικονομίας, βλ. Friedman (1962) ο.π., J. Galbraith, *Economics and the Public Purpose*, Houghton Mifflin, Boston 1973, T. Merrill, *Capture Theory and the Courts*, *Chicago-Kent Law Review* 1997.1039.

¹¹ Μια γενική παρουσίαση των οικονομικών αυτών θεωριών σε Γέμτο (2003), ο.π.αρ., W. Nicholson, *Μικροοικονομική Θεωρία. Βασικές αρχές και προεκτάσεις*, Κριτική, 2008, I. Κατσουλάκο, *Μικρο-Οικονομική Πολιτική: Μέτρα και Εφαρμογές*, Gutenberg - Δαρδανός, Αθήνα, 1998, D. Colander, *Microeconomics*, McGraw-Hill, 7^η εκδ., 2008, R. Pindyck και D. Rubinfeld. *Microeconomics*. Prentice Hall, 7^η εκδ. 2008.

(externalities) της συναλλαγής¹², οι οποίες επιβάλλεται να ενσωματωθούν σε αυτή –όπως για παράδειγμα, το περιβαλλοντικό κόστος μίας ρυπογόνου δραστηριότητας, ή οι συνέπειες στη δημόσια υγεία από το κάπνισμα¹³– κάτι το οποίο επιτυγχάνεται μόνο μέσα από τη δημόσια επέμβαση στην εν λόγω οικονομική σχέση. Συναφώς, η οικονομική λειτουργία μίας συναλλαγής στρεβλώνεται και από το *κόστος συναλλαγής (transaction cost)*, το οποίο είναι άσχετο με το *stricto sensu* αντάλλαγμα για τη συγκεκριμένη παροχή και με το οποίο επιβαρύνονται τα μέρη¹⁴. Η μεμονωμένη συναλλαγή εμφανίζει και άλλα εγγενή προβλήματα, όπως είναι η *ασυμμετρία της πληροφορίας*, το γεγονός δηλαδή ότι το ένα από τα δύο μέρη της ενδέχεται να μη διαθέτει την αναγκαία πληροφόρηση για να διεκδικήσει τα συμφέροντά του, να επιτύχει δηλαδή τη βέλτιστη για τον ίδιο –άρα και για το σύστημα- συναλλαγή¹⁵.

Γενικότερα, η παραδοχή ότι το άτομο ενεργεί τις συναλλαγές του με βάση το, ορθολογικά καθοριζόμενο, συμφέρον του, αποδεικνύεται μάλλον ένα θεωρητικό κατασκεύασμα. Η οικονομική θεωρία καταγράφει το πρόβλημα των *εξωτερικών προτιμήσεων* των συναλλασσόμενων, δηλαδή εκείνων οι οποίες δεν στηρίζονται σε μία «ψυχρή» εκτίμηση του συμφέροντός τους, αλλά σε άλλους παράγοντες οι οποίοι αναιρούν την ορθολογικότητα της οικονομικής πράξης¹⁶. Η ταύτιση της ευημερίας με το απλό άθροισμα των ατομικών συναλλαγών, εκτός του ότι παραγνωρίζει την *υποκειμενική χρησιμότητά* τους¹⁷, είναι τόσο έωλη όσο η ταύτιση του *homo economicus* με έναν «ορθολογικό ηλίθιο»¹⁸, δηλαδή με ένα μονομανή ο οποίος ενδιαφέρεται για την εγωιστική ικανοποίηση ενός κοντόφθαλμου οικονομικού συμφέροντος. Αλλά και όταν δρα με γνώμονα το συμφέρον αυτό, δεν είναι βέβαιο ότι η δράση του λειτουργεί θετικά για την αγορά ως σύνολο. Ο καταναλωτής εμφανίζει το *σύνδρομο του λαθρεπιβάτη*, την τάση δηλαδή να προμηθευτεί –αν μπορεί- δωρεάν ένα αγαθό, έστω και εάν έτσι κλονίζεται η παραγωγική διαδικασία ως σύνολο και το κόστος της δωρεάν παροχής

¹² Βλ. την ανάλυση του J.J. Laffont στο λήμμα «externalities», σε *The New Palgrave Dictionary of Economics*, 2^η εκδ. 2008, S. Liebowitz, S. Margolis, Network externality: An uncommon tragedy, σε *The Journal of Economic Perspectives* 8 (1994), σελ.133.

¹³ Τόσο η καπνοβιομηχανία όσο και ο καπνιστής δεν επιθυμούν να επιβαρύνουν το κόστος και την τιμή της αγοράςτσιγάρων με την οικονομική επιβάρυνση που προκαλεί στη δημόσια υγεία η μεταξύ τους συναλλαγή (η οποία έχει ως αντικείμενο την αγορά και την κατανάλωση ενός επιβλαβούς προϊόντος).

¹⁴ Π.χ., τα έξοδα για την απόκτηση μίας διοικητικής άδειας ή η δικηγορική δαπάνη. Βλ. R. Coase, The Problem of Social Cost, *The Journal of Law and Economics* 1960.1 και του ίδιου, *The Firm, the Market and the Law*, University of Chicago Press, Chicago 1988.

¹⁵ G. Stigler, "The Economics of Information", *Journal of Political Economy* 69 (1961), σελ. 213, K. Arrow, Uncertainty and the welfare economics of medical care, *The American Economic Review* 1963.941, G. Akerlof, "The Market for 'Lemons': Quality Uncertainty and the Market Mechanism", *Quarterly Journal of Economics* (The MIT Press) 84 (1970) σελ. 488.

¹⁶ Π.χ., ο μισαλλόδοξος καταναλωτής ο οποίος δεν αγοράζει το φθηνότερο και καλύτερο προϊόν από ένα κατάστημα που ανήκει σε αλλοδαπό ή αλλόθρησκο έμπορο.

¹⁷ Π. Γέμτος, Οικονομία και Δίκαιο. Οικονομική Ανάλυση Βασικών Θεσμών του Ιδιωτικού Δικαίου, Τόμος Β', Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα - Κομοτηνή 2001, σελ. 65. Εάν μία συναλλαγή ζημιώνει εκατό φτωχούς με 5.000€ τον καθένα και ωφελεί δύο πλούσιους με 500.000€ τον καθένα, ο *ουδέτερος* παραγόμενος πλούτος είναι μεγαλύτερος από το κόστος. Ωστόσο, το *υποκειμενικό* κόστος για τους φτωχούς είναι μεγαλύτερο από το *υποκειμενικό* όφελος για τους πλούσιους, οπότε η συγκεκριμένη συναλλαγή, ιδωμένη συνολικά, δημιουργεί έλλειμμα ευημερίας.

¹⁸ Κατά την έκφραση του Νομπελίστα Amartya Sen, σε, *Des idiots rationnels*, PUF, Paris 1997.

μεταφέρεται «άδικα» σε τρίτους¹⁹. Το άλλο μέρος της συναλλαγής, οι επιχειρήσεις, έχουν ως στόχο τη γιγάντωσή τους μέσω της αύξησης του μεριδίου αγοράς τους, δηλαδή τη δημιουργία *μονοπωλίων ή ολιγοπωλίων*²⁰, θέτοντας προοπτικά σε κίνδυνο την ύπαρξη της αγοράς. Κατά συνέπεια, η δυναμική συνιστώσα της ελεύθερης οικονομίας, η επιχειρηματική ελευθερία των οικονομικών φορέων, εάν αφεθεί ανεξέλεγκτη, εκφυλίζεται νομοτελειακά σε μέσο για την αυτοαναίρεσή της.

Κοινός τόπος όλων των ανωτέρω παθολογιών ευρημάτων, είναι ότι καταδεικνύουν πως η εμπιστοσύνη στην ελεύθερη, μεμονωμένη συναλλαγή και στην ατομική βούληση των παικτών της αγοράς, ούτε μπορεί να είναι απόλυτη, ούτε οδηγεί νομοτελειακά στη βέλτιστη λειτουργία της. Αντιθέτως, καθίσταται απαραίτητη η δημιουργία διορθωτικών μηχανισμών οι οποίοι, λαμβάνοντας υπόψη και το ευρύτερο θεσμικό πλαίσιο στο οποίο λειτουργεί η αγορά²¹, αποτρέπουν ή θεραπεύουν τα προβλήματα της ελεύθερης οικονομίας χωρίς να αναιρούν την ουσία της: πολιτικές διάχυσης της πληροφορίας και εσωτερίκευσης των εξωτερικοτήτων της συναλλαγής, απαγόρευση «επικίνδυνων» συναλλαγών, αντιμονοπωλιακή νομοθεσία για την προάσπιση του ελεύθερου ανταγωνισμού²², ρυθμιστική παρέμβαση για την απελευθέρωση αγορών και για την παροχή κοινωφελών αγαθών σύμφωνα με το δημόσιο συμφέρον²³, κλπ. Στο βαθμό που δεν υπερβαίνουν το αναγκαίο μέτρο, οι μηχανισμοί αυτοί, αντί να προσβάλλουν, ουσιαστικά προστατεύουν και ενισχύουν το σύστημα της ελεύθερης οικονομίας χωρίς να νοθεύουν την ουσία του.

Εάν η σημασία της θέσπισης τέτοιων μηχανισμών ουδόλως αμφισβητείται επί της αρχής σήμερα, από την πλειονότητα, τουλάχιστον, των οικονομολόγων – πόσο μάλλον μετά τις αποτυχημένες ακρότητες του νεοφιλελεύθερου αγγλοσαξωνικού παραδείγματος και τις καταστρεπτικές συνέπειες παγκοσμίως από τις ανεξέλεγκτες χρηματοπιστωτικές συναλλαγές²⁴- δύσκολα τολμά ο νομικός να προβεί σε αντίστοιχη, κριτική ανάγνωση των δημοκρατικών εγγυήσεων, πόσο δε μάλλον της πλέον «ιερής» από αυτές, της

¹⁹ R. Cornes, T. Sandler, *The Theory of Externalities, Public Goods and Club Goods*. New York: Cambridge University Press, 1986. Το σύνδρομο του λαθρεπιβάτη επιβαρύνει περισσότερο τα κοινόχρηστα αγαθά. Βλ. G. Hardin, *The Tragedy of the Commons*, *Science*, 1968.1243.

²⁰ Η οικονομική προσέγγιση του ζητήματος σε Ν. Βέττα Ι. Κατσουλάκο, *Πολιτική ανταγωνισμού και ρυθμιστική πολιτική. Τα οικονομικά των ρυθμιστικών παρεμβάσεων σε αγορές με μονοπωλιακή δύναμη*, Τυπωθείτω, 2004.

²¹ Για τη θεσμική οικονομική προσέγγιση, βλ. J. Commons, *Institutional Economics*, *American Economic Review*, 21 (1931), σελ. 648, D. North, *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*, Cambridge University Press 1990, G. Hodgson, *The Evolution of Institutional Economics: Agency, Structure and Darwinism in American Institutionalism*, London and New York: Routledge, 2004.

²² Βλ. Βέττα/Κατσουλάκο, οπ.παρ., Δ. Τζουγανάτο, *Ολιγοπώλιο – Συλλογική δεσπόζουσα θέση στο δίκαιο του ανταγωνισμού*, Νομική Βιβλιοθήκη, 2004.

²³ Γ.Δελλή, *Κοινή Ωφέλεια και Αγορά*, τόμοι I και II, εκδ. Αντ.Ν. Σάκκουλα, Αθήνα/Κομοτηνή, 2008

²⁴ G.Tett, *Fool's Gold: How Unrestrained Greed Corrupted a Dream, Shattered Global Markets and Unleashed a Catastrophe*, London: Little, Brown/ New York: Simon and Schuster, 2009, C. Ruppel, *Global Financial Crisis: Corporate Governance and Regulation*, σε *Dimensions of the Global Financial Crisis*, Cuvilier Verlag, Göttingen 2010, N. Ferguson, *The Ascent of Money: A Financial History of the World*. London, Allen Lane, 2008.

εκλογικής διαδικασίας²⁵. Και όμως, τα πορίσματα της οικονομικής επιστήμης –αναφέρομαι πάντα σε εκείνη η οποία δεν έχει ως σκοπό να ανατρέψει το σύστημα της ελεύθερης οικονομίας αλλά να διορθώσει τις ατέλειές του- θα μπορούσαν να αποδειχθούν ιδιαιτέρως διδακτικά για το νομικό και τον πολιτικό επιστήμονα²⁶. Τηρουμένων των αναλογιών, η εκλογική διαδικασία –όπως ενεργοποιείται με τη συμμετοχή στην ψηφοφορία για την ανάδειξη των αιρετών αντιπροσώπων οι οποίοι λαμβάνουν εν τέλει τις αποφάσεις- ενέχει τα χαρακτηριστικά μίας «συναλλαγής» μεταξύ υποψηφίου και ψηφοφόρου. Πρόκειται για μία διμερή σχέση η οποία διαμορφώνεται μέσα από την αποδοχή, διά της ψήφου, της πρότασης την οποία διατυπώνει ο υποψήφιος. Η σχέση αυτή δεν έχει βεβαίως οικονομικό περιεχόμενο, τουλάχιστον ευθέως, διαφέρει δε από την οικονομική συναλλαγή εκ του ότι τα δύο μέρη της δεν εκπροσωπούν αντιπαρατιθέμενα συμφέροντα. Κατά τα λοιπά, ωστόσο, εμφανίζει σημαντικές ομοιότητες με τις αμιγείς οικονομικές σχέσεις, οπότε και ενδέχεται να χαρακτηρίζεται από τα προβλήματα που απαντώνται στις τελευταίες.

Πράγματι, η εκλογική διαδικασία παρουσιάζει συχνά ένα έλλειμμα πληροφόρησης το οποίο εντοπίζεται ιδίως στον ψηφοφόρο αλλά και στους υποψηφίους των αντιπολιτευτικών κομμάτων. Το έλλειμμα αυτό στρεβλώνει μοιραία την ορθολογικότητα της ψήφου, στο μέτρο που ο ασκών το δικαίωμα αυτό δεν έχει πλήρη εικόνα της κατάστασης την οποία θα κληθεί να διαχειριστεί ο αντιπρόσωπός του. Συναφώς, και η οικονομική θεωρία των εξωτερικότητων βρίσκει έδαφος στο πεδίο της εκλογικής διαδικασίας. Επιδιώκοντας ιδιοτελώς τα συμφέροντά τους μέσω της ψήφου, οι εκλογείς έχουν κίνητρο να επιλέξουν τον υποψήφιο εκείνο ο οποίος εξυπηρετεί τα συμφέροντα αυτά, ακόμη και εάν τούτο δεν συνάδει με το «κοινό καλό» ούτε με την ποιότητα των αποφάσεων που ο εκλεγείς θα κληθεί να λάβει, σε σχέση, για παράδειγμα, με την προστασία του περιβάλλοντος ή με τη μείωση των δημόσιων δαπανών. Από την πλευρά του, και ο υποψήφιος –ορθολογικά πράττων- έχει κίνητρο να υποβαθμίσει τα συγκεκριμένα ζητήματα, ώστε να αυξήσει τις πιθανότητές του να εκλεγεί²⁷. Αντίστοιχα, η ορθολογικότητα της ψήφου –δηλαδή η ικανότητά της να οδηγήσει στην ανάδειξη υποψηφίων οι οποίοι θα λάβουν τις βέλτιστες, συστημικά, αποφάσεις- νοθεύεται από τις εξωτερικές προτιμήσεις των ψηφοφόρων, για παράδειγμα, από τις φοβίες τους καθώς και από την εμφάνιση, το φύλο ή την ηλικία του υποψηφίου. Σε αρκετές μάλιστα περιπτώσεις, ο ψηφοφόρος διακατέχεται από το σύνδρομο του λαθρεπιβάτη, ελπίζοντας ότι οι κρατικοί θεσμοί θα λειτουργούν αποτελεσματικά και για τον ίδιο χωρίς αυτός να επωμισθεί το σχετικό «κόστος», το καθήκον δηλαδή να επιλέξει με την ψήφο του, τους πλέον

²⁵ Συνήθως δίνεται μεγαλύτερη έμφαση στην αντιπροσωπευτικότητα των εκλογικών συστημάτων χωρίς να αμφισβητείται η ίδια διαδικασία: D. Farrell, *Electoral Systems*, Palgrave, 2001

²⁶ Οι πολιτικές επιστήμες είναι πάντως πολύ πιο ανοικτές σε μία τέτοια προσέγγιση σε σύγκριση με τους νομικούς: A. Downs, *An economic theory of Democracy*, Harper and Row, 1957

²⁷ Αρκεί να αναλογιστεί κανείς, πόσες πιθανότητες να εκλεγεί έχει ένας υποψήφιος δήμαρχος ο οποίος ανακοινώνει ότι θα αυξήσει τους δημοτικούς φόρους και θα χωροθετήσει ΧΥΤΑ στην περιοχή, έστω και εάν τα συγκεκριμένα μέτρα είναι αντικειμενικά ορθολογικά και επιβεβλημένα.

κατάλληλους αιρετούς άρχοντες²⁸. Επομένως, το οιονεί αμάχητο τεκμήριο περί της ορθολογικότητας της ψήφου, στο οποίο στηρίζεται η θεωρητική δικαιολόγηση της δημοκρατικής διαδικασίας, είναι εκτεθειμένο στην ίδια κριτική περί «ορθολογικής ηλιθιότητας» που διατυπώνει η οικονομική επιστήμη αναφορικά με τις ατομικές συναλλαγές.

Επιπρόσθετα, η δημοκρατία κινδυνεύει συστημικά να αυτοκαταργηθεί με αντίστοιχο τρόπο όπως και η ελεύθερη αγορά: σκοπός των πολιτικών κομμάτων –αν μη τι άλλο, των κομμάτων εξουσίας- είναι ο εξοβελισμός των ανταγωνιστών τους και η «κατά δεσπόζουσα ή μονοπωλιακή θέση» κατάκτηση και νομή της εξουσίας* με άλλα λόγια, εκμεταλλεύονται τις πολιτικές ελευθερίες κατά τρόπο ο οποίος, εάν ευοδωθεί, θα οδηγήσει, σε συρρίκνωση ή και σε άρση του περιθωρίου επιλογών των ψηφοφόρων, σε κατάργηση δηλαδή της πολιτικής ελευθερίας²⁹. Συναφώς, παρατηρούνται και φαινόμενα κομματικών «καρτέλ», όταν για παράδειγμα τα κόμματα που εκπροσωπούνται στη Βουλή, παρά τις ιδεολογικές διαφορές τους, συμφωνούν σε ένα σύστημα κατανομής εκλογικών ενισχύσεων και κατανομής δωρεάν τηλεοπτικού χρόνου ώστε να εξοβελίσουν πρωτοεμφανιζόμενους σχηματισμού, με άλλα λόγια ... το δυνητικό ανταγωνισμό³⁰.

Γ. Ορισμένες ιερόσυλες σκέψεις για τις ατέλειες της δημοκρατικής μηχανικής

Η δημοκρατική διαδικασία είναι επομένως ένας ατελής μηχανισμός, ακριβώς όπως και η ελεύθερη αγορά, όσο «ιερόσυλο» και εάν ακούγεται κάτι τέτοιο³¹. Ο μηχανισμός των ελεύθερων εκλογών δεν αρκεί από μόνος του για να οδηγήσει στη λήψη των βέλτιστων –για το σύστημα και το άτομο- αποφάσεων διότι εμφανίζει σημαντικές και μάλιστα εγγενείς αδυναμίες, οι οποίες κλονίζουν την ορθολογικότητα των επιλογών των ψηφοφόρων. Κατά

²⁸ Επιλέγω να απέχω από την εκλογική διαδικασία, να ψηφίσω λευκό ή ένα κόμμα χωρίς ολιστική οπτική (κυνηγοί, τοπικά συμφέροντα). Με τη συγκεκριμένη ψήφο δεν εσωτερικοποιούνται κρίσιμες λειτουργίες της δημοκρατικής διαδικασίας (π.χ. η λήψη μίας αντικειμενικά εφικτής απόφασης, η λήψη μίας απόφασης η οποία δεν θα θίγει τα θεμελιώδη δικαιώματα).

²⁹ Ένα κόμμα το οποίο κατακτά χωρίς εναλλαγή την εξουσία, ελέγχει τους κρατικούς θεσμούς και καθορίζει το εκλογικό σύστημα εμφανίζει σημαντικές ομοιότητες με μία επιχείρηση με δεσπόζουσα θέση, δηλαδή με τη «θέση οικονομικής δύναμης που απολαμβάνει μία επιχείρηση και της δίνει τη δυνατότητα να παρεμποδίζει τον αποτελεσματικό ανταγωνισμό που διατηρείται στη σχετική αγορά, δίνοντάς της τη δύναμη να συμπεριφέρεται σε σημαντικό βαθμό ανεξάρτητα από τους ανταγωνιστές της, τους πελάτες και τέλος, τους καταναλωτές» (ΔΕΚ, 14.2.1978, 27/76, United Brands Company και United Brands Continental BV/Επιτροπή, Συλλογή 1978.75, σκ. 65).

³⁰ Η περίπτωση του κόμματος «Δράση», το οποίο, στις ευρωεκλογές του 2008, ουσιαστικά τέθηκε εκτός τηλεοπτικού χρόνου χωρίς να του επιτρέπει η νομοθεσία να προβληθεί τηλεοπτικά με δικά του έξοδα, αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτού του φαινομένου. Για τη δικαστική προέκταση της υπόθεσης, βλ. ΣτΕ 1784/2009. ΤοΣ ..., ΔιΜΕΕ 2009.214, ΕφημΔΔ 2009/8-9.

³¹ Οι φιλελεύθεροι οικονομολόγοι είχαν ήδη αναδείξει τις ατέλειες της δημοκρατικής διαδικασίας, ιδίως μέσω της θεωρίας της Δημόσιας Επιλογής (*Public Choice*) η οποία εντάσσεται στην ευρύτερη σχολή του οικονομικού/νομικού ρεαλισμού (βλ. ιδίως J. Buchanan, G. Tullock, *The Calculus of Consent: Logical Foundations of Constitutional Democracy*, University of Michigan Press, Michigan 1962). Η προσέγγισή τους ήταν ωστόσο διαφορετική από εκείνη που επιχειρείται εδώ: αντιπαρέθεταν τα «λογικά σφάλματα» στα οποία οδηγούν τα προβλήματα της δημοκρατίας, στον «ορθολογισμό» της ελεύθερης οικονομίας. Η παρούσα ανάλυση επιχειρεί να αναδείξει ότι τα δύο φαινόμενα εμφανίζουν τις ίδιες λογικές αδυναμίες.

συνέπεια, η «δημοκρατική μηχανική», παρότι αναντικατάστατη, δεν είναι επαρκής. Θα πρέπει να συμπληρώνεται από θεσμούς οι οποίοι δρουν διορθωτικά, είτε αυξάνοντας την ορθολογικότητα της ψήφου είτε αποτελώντας το αντίβαρο στην εγγενή της ανορθολογικότητα. Εξάλλου, η φιλελεύθερη δημοκρατία ουδέποτε αποποιήθηκε τη σημασία τέτοιων θεσμικών αντιβάρων³², αλλά μάλλον την ενίσχυσε στην πορεία του χρόνου. Το αυστηρό Σύνταγμα, καταρχάς, εκτός από εγγύηση των δημοκρατικών θεσμών, αποτελεί και ανάχωμα στην καταχρηστική λειτουργία τους, θέτοντας κανόνες οι οποίοι δεν μπορούν να παραμερισθούν με τη συνήθη νομοθετική διαδικασία από συγκυριακές πλειοψηφίες. Την ίδια λειτουργία επιτελεί και η αναγωγή των θεμελιωδών δικαιωμάτων σε κανόνες με υπέρτατη ισχύ και οικουμενική αποδοχή* η υπεροχή του δικαιώματος του ενός στη βούληση των πολλών κατέστη επιτακτική ύστερα από την τραυματική εμπειρία του φασισμού ο οποίος αναρριχήθηκε στην εξουσία μέσω δημοκρατικών διαδικασιών. Αντίβαρο στα πολιτειακά όργανα με εκλογική νομιμοποίηση αποτελεί και η δικαστική εξουσία, προστάτιδα των θεμελιωδών δικαιωμάτων και μιας, πιο «πολιτικά ουδέτερης», νομιμότητας. Η συνεχής ενίσχυση του ρόλου των δικαστών στη σύγχρονη δημοκρατία –από το «στόμα του νόμου» στα χρόνια της γαλλικής επανάστασης, σε πραγματική πηγή του δικαίου- δεν είναι τίποτε άλλο παρά μία συνομολόγηση ότι οι αποφάσεις των εκλεγμένων εκπροσώπων του λαού κάθε άλλο παρά διεκδικούν δάφνες τελειότητας. Τα τελευταία χρόνια, καταλογίζεται όλο και περισσότερο στη «δημοκρατική μηχανική» ένα «τεχνοκρατικό έλλειμμα», η αδυναμία δηλαδή να παράξει αποφάσεις οι οποίες αντιστοιχούν στην αυξημένη πολυπλοκότητα και μεταβλητότητα της σύγχρονης ζωής. Η λήψη αποφάσεων σε τομείς όπως η ενέργεια, η δημόσια υγεία ή το περιβάλλον, μεταβιβάζεται σταδιακά σε όργανα χωρίς δημοκρατική νομιμοποίηση αλλά με αυξημένο επιστημονικό κύρος και αμεροληψία, με πιο χαρακτηριστικό παράδειγμα τις ρυθμιστικές αρχές³³. Η τάση αυτή λαμβάνει τη μέγιστη τιμή της όταν η αποφασιστική εξουσία μεταφέρεται σε υπερεθνικά μορφώματα –η Ευρωπαϊκή Ένωση είναι το πλέον σημαντικό από αυτά- στα οποία η νομιμοποιητική χρήση της «δημοκρατικής μηχανικής» είναι μάλλον ήσσονος σημασίας, γεγονός το οποίο αυξάνει βεβαίως και το δημοκρατικό έλλειμμα της τελικής απόφασης³⁴.

Η νομική επιστήμη φυσικά και δεν αγνοεί τα παραπάνω φαινόμενα. Τα αξιολογεί ωστόσο με ένα αδιαπραγμάτευτα αρνητικό τρόπο, ως «κρίση» του κοινοβουλευτισμού ή της κομματικής δημοκρατίας. Μήπως όμως ο όρος αυτός, μονοσήμαντα φορτισμένος, δεν είναι ο πλέον κατάλληλος για να περιγράψει το φαινόμενο; Μήπως δεν πρόκειται για μία εξαιρετική και

³² Η πατρότητα του όρου στην Ελλάδα θα πρέπει να αποδοθεί στο Νίκο Αλιβιζάτο, σε *Ο αβέβαιος εκσυγχρονισμός και η θολή συνταγματική αναθεώρηση*, Πόλις, Αθήνα 2001.

³³ Βλ. Δελλή, οπ.παρ. τόμος II, σημ. 396 επ.

³⁴ Για το ευρωπαϊκό δημοκρατικό έλλειμμα, βλ. Γ. Παπαδημητρίου, *Δημοκρατία και ευρωπαϊκή ολοκλήρωση*, Αθήνα-Κομοτηνή 1993, Κ. Τσουκαλά, *Το έλλειμμα της δημοκρατίας*, στον τόμο: Α. Μοσχονά (επιμ.), *Ευρωπαϊκή Ένωση. Επίκαιροι προβληματισμοί*, Αθήνα 2000, σ. 25, Δ. Τσάτσο, *Επίμαχες έννοιες της ευρωπαϊκής ενωσιακής τάξης*, Αθήνα-Κομοτηνή 1997, Τζ. Ηλιοπούλου- Στράγγα, *Ελληνικό συνταγματικό δίκαιο και ευρωπαϊκή ενοποίηση*, Αθήνα-Κομοτηνή 1996, σ. 121 επ.· Κ. Γώγου, *Η υποδοχή της Οικονομικής και Νομισματικής Ένωσης στο συνταγματικό οικοδόμημα ενός κράτους μέλους: το παράδειγμα της Ελλάδας*, στον τόμο: Κ. Γώγου (επιμ.), *Η πορεία προς το Ευρωπαϊκό Σύνταγμα και η πρόσφατη αναθεώρηση του Ελληνικού Συντάγματος*, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή 2002, σ. 69 επ., ιδίως 85 επ., Ξ. Κοντιάδη, οπ. π..

καταρχήν παροδική κατάσταση -μία κρίση- αλλά για μία υπαρξιακή, άρα νομοτελειακή, παθολογία της δημοκρατίας μας; Η παθολογία αυτή, απόρροια της μη τελειότητας του συστήματος, χρήζει κατανόησης, αποδοχής και θεραπείας αντί να την εξορκίζουμε με το μύθο του χαμένου παραδείσου, με κάποιο εν τοις πράγμασι ανέφικτο δημοκρατικό ιδεώδες το οποίο ουδέποτε καταγράφηκε ιστορικά³⁵. Η σημερινή δημοκρατία δεν είναι χειρότερη –άλλη μία αξιολογική κρίση- από τον κοινοβουλευτισμό του παρελθόντος αλλά εξίσου ατελής με αυτόν. Έχοντας όμως συνηθίσει να μηρυκάζουμε αξιολογικές έννοιες, σε αντίθεση με τους οικονομολόγους, οι οποίοι προσεγγίζουν το αντικείμενο της επιστήμης τους πρωτίστως οντολογικά, εμείς οι νομικοί αδυνατούμε να καταπιαστούμε αντικειμενικά και ουδέτερα με την πλέον ιερή από τις έννοιες που έχουμε, τη δημοκρατία. Αντιλαμβανόμαστε τους κρατικούς θεσμούς υπό όρους νομιμότητας και νομιμοποίησης –ποιος θα αμφισβητούσε την καταλυτική σημασία της «δημοκρατικής μηχανικής» υπό τους όρους αυτούς- και όχι από τη σκοπιά της αποτελεσματικότητάς τους και της ποιότητας των αποφάσεων που παράγουν.

Ως εκ τούτου, ο δανεισμός των πορισμάτων της οικονομικής θεωρίας είναι ιδιαίτερος χρήσιμος³⁶, ιδιαίτερα για την κατανόηση των προβλημάτων της σύγχρονης δημοκρατίας και για την εξεύρεση των πιθανών λύσεων³⁷. Τα πορίσματα αυτά μας επιτρέπουν καταρχάς να συμφιλιωθούμε με την ιδέα ότι η δημοκρατική διαδικασία είναι από τη φύση της ατελής και με το γεγονός ότι τα ελαττώματά της δεν είναι εξωγενή αλλά εντοπίζονται στην ίδια τη «μοριακή» της σύσταση, την ατομική έκφραση της λαϊκής ψήφου. Η συγκεκριμένη κατανόηση είναι πολύτιμη για να δούμε με ένα άλλο μάτι τα τόσα θεσμικά αντίβαρα τα οποία εγκαθιδρύει κάθε σύγχρονη έννομη τάξη περιορίζοντας, άμεσα ή έμμεσα, το εύρος και τη δεσμευτικότητα των εξουσιών που καταλείπονται σε όργανα με δημοκρατική νομιμοποίηση. Οι εν λόγω περιορισμοί δεν είναι ορθό να αξιολογούνται εξαρχής αρνητικά ή πάντως με κάποια ενόχληση³⁸. Σκοπός τους δεν είναι να υπονομεύσουν τα δημοκρατικά θεμέλια αλλά να θεραπεύσουν τις ατέλειες της «δημοκρατικής μηχανικής» και εν τέλει να διαφυλάξουν τον απώτερο στόχο και τη λειτουργία

³⁵ Για την έννοια της ιδεολογικής ουτοπίας, βλ Κ. Mannheim, *Ιδεολογία και ουτοπία*, μτφρ. Γ. Ανδρουλιδάκη, Γνώση, Αθήνα 1997

³⁶ Η χρησιμότητά του καταδείχθηκε ιδίως μέσα από την οικονομική ανάλυση του δικαίου η οποία, παρά τις νεοφιλελεύθερες καταβολές της, μπορεί κάλλιστα να χρησιμοποιηθεί ως ένα ουδέτερο (ιδεολογικά) εργαλείο για τη βελτίωση των νομικών θεσμών. Περισσότερα για την οικονομική ανάλυση σε Π.Γέμπτο, Οι θεωρητικές βάσεις της οικονομικής ανάλυσης του δικαίου, *NoB* 1999.1, Α. Hatzis (επιμ.) *Norms and Values in Law and Economics*, Routledge, Λονδίνο/Νέα Υόρκη, 2010, και του ίδιου, *Economic Analysis of Law, A European Perspective*, Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing, 2009. Για τη χρήση της σε πεδία του δημοσίου δικαίου, βλ. Γ. Δελλή, οπ.παρ., τόμος Ι.

³⁷ Χαρακτηριστικό παράδειγμα, η μελέτη του Μ. Maor, Electoral competition and the oversight game: A transaction cost approach and the Norwegian experience, *European Journal of Political Research*, 35 (1999), σελ. 371επ., στην οποία ο συγγραφέας χρησιμοποιεί οικονομικά εργαλεία για να μελετήσει την άσκηση της κοινοβουλευτικής εποπτείας.

³⁸ Αρκεί να θυμηθεί κανείς την αντίδραση της ελληνικής συνταγματικής θεωρίας στην έλευση των ανεξάρτητων αρχών. Ενδεικτικά, Ι. Καμτσίδου, Η αναζήτηση του θεμελίου της ρυθμιστικής εξουσίας του Εθνικού Συμβουλίου Ραδιοτηλεόρασης μεταξύ των άρθρων 43 παρ 2 και 15 του Συντάγματος, *ΤοΣ* 1996.645, Α. Μανιτάκης, Η ανάγκη ρύθμισης της ραδιοτηλεοπτικής αρρυθμίας ενόψει και της αναθεώρησης του Συντάγματος, *ΤοΣ* 1999.401, Γ. Σωτηρέλης, *Σύνταγμα και Δημοκρατία στην εποχή της «παγκοσμιοποίησης»*, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα – Κομοτηνή, 2000, σελ. 132.

της που δεν είναι άλλοι από τη λήψη των βέλτιστων αποφάσεων για το λαό. Όπως ακριβώς η δημόσια παρέμβαση στην οικονομία, αν και περιορίζει συγκεκριμένες συναλλακτικές συμπεριφορές, διαφυλάσσει ωστόσο την ίδια την αγορά ως σύστημα. Το να αρνείται κανείς την ανάγκη τέτοιων, διορθωτικών παρεμβάσεων στο δημοκρατικό σύστημα είναι εξίσου εσφαλμένο με την εμμονή των νεοφιλελευθέρων να δεχθούν την οιαδήποτε ρυθμιστική παρέμβαση στην ελεύθερη οικονομία: δεν είναι ιδεολογικά, αλλά λογικά λάθος.

Πριν όμως από την εισαγωγή αντιβάρων, είναι κρίσιμη μία άλλη έρευνα η οποία δεν έχει απασχολήσει όσο θα έπρεπε τη, συνταγματική τουλάχιστον, θεωρία: επιβάλλεται να αναζητηθούν τρόποι βελτίωσης της ποιότητας και της αποτελεσματικότητας του δημοκρατικού συστήματος με γνώμονα την καλύτερη δυνατή –όχι μόνο ανόθευτη, αλλά *γνωστικά* και *ποιοτικά* καλύτερη– άσκηση της ψήφου στο πλαίσιο της εκλογικής διαδικασίας³⁹. Είναι κρίσιμο να εξευρεθούν τρόποι για τη θεραπεία εκείνων των εγγενών ατελειών της διαδικασίας αυτής που προσομοιάζουν με τα ελαττώματα της μεμονωμένης οικονομικής συναλλαγής: ασυμμετρία της πληροφορίας, εξωτερικότητες, ανισότητα μερών της συναλλαγής (κόμμα/ψηφοφόρος), φαινόμενο του λαθρεπιβάτη. Κάποιες πρόσφατες νομικές κατακτήσεις, όπως η θέσπιση περιορισμών στον τρόπο διενέργειας της προεκλογικής εκστρατείας⁴⁰ ή η αναζήτηση μηχανισμών για τη βέλτιστη κατανομή του τηλεοπτικού χρόνου και την πληροφόρηση των ψηφοφόρων, συμβάλλουν προς την κατεύθυνση αυτή, αλλά προφανώς δεν επαρκούν.

Όσο και εάν βελτιωθεί πάντως, η «δημοκρατική μηχανική» δεν είναι από τη φύση της σε θέση να οδηγήσει πάντοτε και υπό οποιαδήποτε συνθήκη στις πλέον επιτυχείς αποφάσεις. Τούτο είναι το πιο καταλυτικό -και μάλλον «καταθλιπτικό»- συμπέρασμα στο οποίο μας οδηγεί η συγκριτική χρήση των διδαγμάτων των οικονομικών επιστημών. Το να ισχυρίζεται κανείς ότι όσο πιο «δημοκρατική» -με την έννοια της τήρησης μίας δημοκρατικής διαδικασίας- είναι μία απόφαση, τόσο πιο «καλή» και «ορθή» είναι, φαντάζει τόσο απλοϊκό όσο και οι απόψεις των νεοφιλελευθέρων περί ευημερίας μέσω της ανεξέλεγκτης άσκησης της επιχειρηματικής ελευθερίας. Και όμως, μέρος της συνταγματικής θεωρίας διακατέχεται από τέτοιους μύθους, όταν για παράδειγμα υποστηρίζει, στη βάση μίας ομιχλώδους αρχής της επικουρικότητας, ότι η εκχώρηση όλο και περισσότερων αρμοδιοτήτων στην τοπική αυτοδιοίκηση είναι πάντοτε για το καλύτερο διότι οδηγεί στη λήψη αποφάσεων πιο κοντά στους πολίτες⁴¹. Οι θέσεις αυτές εξικνούνται από μία αξιωματική εμπιστοσύνη στις ιδιότητες της «δημοκρατικής μηχανικής» και από μία εξαρχής άρνηση των ατελειών της. Και όμως, όσο στενότερη είναι η

³⁹ Η απροθυμία των συνταγματολόγων να καταπιαστούν με το συγκεκριμένο ζήτημα δικαιολογείται ίσως από τη σκέψη ότι το να μιλάει κανείς για βελτίωση του τρόπου άσκησης του εκλογικού δικαιώματος από τον ψηφοφόρο και των τελικών επιλογών του είναι παρεξηγήσιμο ως εξόχως πατερναλιστικό και αντίθετο με το ανόθευτο της ψήφου. Εντούτοις, η αναζήτηση τρόπων ώστε η ψήφος να είναι περισσότερο «πληροφορημένη», «συνειδητή» και «υπεύθυνη» χωρίς να περιορίζονται τα περιθώρια των επιλογών του εκλογέα, όχι μόνο δεν υπονομεύει αλλά μάλλον εξυπηρετεί τη δημοκρατία σύμφωνα και με το αρχαιοελληνικό της ιδεώδες.

⁴⁰ Βλ. ν. 3023/2003 για τις βουλευτικές εκλογές.

⁴¹ Ή όταν χαρακτηρίζει την απλή αναλογική ως το καλύτερο –διότι πιο «δημοκρατικό»- εκλογικό σύστημα.

σχέση μεταξύ ψηφοφόρου και υποψηφίου, όπως για παράδειγμα στις δημοτικές εκλογές, τόσο πιο ευάλωτη είναι η νόθευση της ψήφου από εντελώς ιδιοτελή συμφέροντα και η ομηρία του υποψηφίου στα συμφέροντα αυτά⁴².

Υπάρχει βεβαίως ένα αδιαπραγμάτευτο όριο στην κριτική η οποία μπορεί να ασκηθεί στο δημοκρατικό πολιτικό σύστημα –όσο εύστοχη και εάν φαίνεται– και στους «διορθωτικούς» περιορισμούς που μπορεί αυτό να ανεχθεί: πρόκειται για τον σκληρό πυρήνα, το σκοπό και την ιδέα της δημοκρατίας, όπως αποτυπώνεται στην αρχή της λαϊκής κυριαρχίας. Η διατύπωση του άρθρου 1 του Συντάγματος δεν χρήζει καμίας επεξήγησης ή προσθήκης: η λαϊκή κυριαρχία είναι «θεμέλιο» του πολιτεύματος, οπότε το σύνολο των εξουσιών «πηγάζουν» από το Λαό και «υπάρχουν» υπέρ αυτού. Οποιαδήποτε παρέμβαση στο σύστημα άσκησης των εξουσιών η οποία θα αλλοίωνε τον ανωτέρω γενετικό κώδικα του συστήματος είναι καταδικαστέα. Η αναλογία με το οικονομικό πεδίο είναι και στο σημείο αυτό χρήσιμη: όπως οι δημόσιες παρεμβάσεις οι οποίες σχετικοποιούν σε ένα σύστημα ελεύθερης αγοράς τη σημασία των μεμονωμένων οικονομικών συναλλαγών δεν είναι ανεκτό να αίρουν το ελάχιστο πεδίο επιχειρηματικής και καταναλωτικής αυτενέργειας ώστε το σύστημα να παραμένει αρκούντως φιλ-ελεύθερο, έτσι και τα όποια θεσμικά ή άλλα αντίβαρα στις δημοκρατικές διαδικασίες δεν επιτρέπεται να πλήττουν την ίδια τη δημο-κρατική φύση του συστήματος. Όπως η δημόσια ρύθμιση της οικονομίας οφείλει να είναι «αγορα-κεντρική» έτσι και η όποια θεσμική διόρθωση των δημοκρατικών διαδικασιών επιβάλλεται να είναι «δημοκρατικο-κεντρική».

Συμπέρασμα

Εν κατακλείδι, τα δύο συστήματα –η ελεύθερη αγορά και η σύγχρονη δημοκρατία– εμφανίζουν πολύ περισσότερες ομοιότητες από όσες αφήνει να εννοηθεί η κρατούσα περιγραφή τους. Με δεδομένη τη σχέση αυτή, αντιλαμβάνεται κανείς πόσο λογικά προβληματική είναι η κριτική που ιστορικά έγινε, αφενός στον οικονομικό παρεμβατισμό της δυτικής δημοκρατίας, *στο όνομα* του οικονομικού φιλελευθερισμού (από τη νεοφιλελεύθερη δεξιά), αφετέρου στην ελεύθερη αγορά *στο όνομα* της δημοκρατίας (από μέρος της αριστεράς⁴³). Αντί για μία τέτοια, μεροληπτική και στρεβλά αξιολογική προσέγγιση, φαίνεται προτιμότερο να εξετάζει κανείς τα δύο συστήματα από κοινού ώστε τα ελαττώματα αλλά και οι θεραπείες που καταγράφονται στο ένα να χρησιμοποιούνται για τη βελτίωση του άλλου. Η προσέγγιση αυτή, περισσότερο τεχνοκρατική και ουδέτερη, προσκρούει συνήθως σε ένα, ψυχολογικό εν πολλοίς, εμπόδιο: εάν σήμερα η κριτική ανάλυση της ελεύθερης αγοράς είναι καθόλα αποδεκτή εάν όχι και επαινετή, δεν ισχύει το ίδιο και για την ανάλυση του δημοκρατικού συστήματος, πόσο μάλλον με εργαλεία και εμπειρικές παρατηρήσεις που προέρχονται από το χώρο της οικονομίας. Όποιος την αποτολμήσει κινδυνεύει να θεωρηθεί ιερόσυλος ή πάντως νεοφιλελεύθερος. Πρόκειται ωστόσο για μία παρεξήγηση, δεδομένου ότι η επίκληση αναλύσεων επί της οικονομίας ως μεθοδολογικό

⁴² Για την κριτική των οικονομολόγων στην ομηρία αυτή, βλ. ανωτέρω, **υποσ. ...**

⁴³ Τα ιδεολογήματα της αριστεράς σε Ν. Bobbio, Δεξιά και αριστερά, μτφρ Ε. Ανδρεαδάκη, προλ. Κ. Τσουκαλάς, Πόλις, Αθήνα, 1995.

μέσο προσέγγισης νομικοπολιτικών θεσμών δεν αποτελεί νεοφιλελεύθερη αποκλειστικότητα⁴⁴. Σε κάθε περίπτωση, αν η ανωτέρω παρεξήγηση και τα αντίστοιχα ιδεολογήματα παραμεριστούν, η κριτική προσέγγιση της δημοκρατίας μέσα από τις, επιστημονικά καταγεγραμμένες και πλέον αδιαμφισβήτητες αδυναμίες του συστήματος της ελεύθερης αγοράς, αποτελεί αναμφίβολα μια ευκαιρία για ενδιαφέρουσες διαπιστώσεις, πόσο μάλλον σε μία εποχή όπου η παγκοσμιοποίηση θέτει υπό νέα δεδομένα τόσο τις πολιτικές ιδεολογίες όσο και το δημοκρατικό φαινόμενο⁴⁵.

Η μόνη λογική αντίκρουση στη συγκεκριμένη παραδοχή θα μπορούσε να εδράζεται στις διαφορές μεταξύ της μηχανικής της αγοράς και εκείνης της δημοκρατίας, διαφορές τις οποίες η παρούσα ανάλυση ενδέχεται να υποβάθμισε. Για να υποστηριχθεί όμως κάτι τέτοιο θα πρέπει να καταδειχθεί μία ουσιώδης, αφητηριακή διαφορά των δύο συστημάτων σε σχέση με το «μοριακό» τους συστατικό, ως προς τον τρόπο δηλαδή με τον οποίο το άτομο εκφράζει τη βούλησή του στην εκλογική διαδικασία και την οικονομική συναλλαγή. Μήπως ο πολίτης/ψηφοφόρος είναι πιο «ανιδιοτελής» και πιο «ορθολογικός» από τον συναλλασσόμενο/καταναλωτή; Ως ιδεολόγημα ακούγεται ευχάριστα και θετικά. Είναι όμως αλήθεια; Ας θυμηθούμε την πρώτη σημασία της λέξης *cliens*/πελάτης⁴⁶ ...

⁴⁴ Είναι, εξίσου μαρξιστική και σοσιαλιστική παραδοχή, βλ. A. Myers, *Marxist Economics. A Handbook Of Basic Definitions*, 1998, P. Mattick, Marx and Keynes, *Western Socialist* 1955.

⁴⁵ Όπως το παραδέχονται και οι στοχαστές της αριστεράς: I. Wallerstein, *After Developmentalism and Globalization, What?*, *Social Forces* 83 (2005), σελ. 1263, Σωτηρέλης, οπ.παρ.

⁴⁶ Στην Αρχαία Ρώμη οι πελάτες/*clientes* ήταν πληβείοι οι οποίοι ενισχύονταν οικονομικά από τον πάτρωνα με αντάλλαγμα την ψήφο και την πολιτική τους υποστήριξη.